

ҚОРЛАР ЭКОНОМИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК СТАНДАРТТАРЫНА СӘЙКЕС ЖІКТЕЛУІ

Қазмұханова Д.Б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Еңбек құралдарымен бірге өнеркәсіптік өндіріс процесіне қатысатын еңбек объектілері, т.а. кәсіпорынның қазіргі жұмысын, яғни өндіріс пен сатуды қамтамасыз етудегі ең маңызды ресурс болып табылады. Тауарлы-материалдық қорлар процеске бір-ақ рет қатысады, олардың құны өнімнің өзіндік құнына толық енеді, оның материалдық негізін құрайды.

Қорлар - өндіріс циклында қолданылатын әр түрлі еңбек объектілері. Олар бір өндіріс процесінде жұмсалады және өз құнын жаңадан жасалған өнімге толығымен аударады [1, 45 б].

Ал материалдық ресурстар - бұл негізгі құралдармен, материалдық емес активтермен, инвестициялармен, дебиторлық берешекпен, ақша қаражаттарымен және баланста көрсетілген басқа активтермен бірге кәсіпорын меншігінің бөлігі. Олар құндылықтардың санамаланған түрлерінен материалдық негізімен, құрамымен және экономикалық субъектінің қызметінде қолданылуымен ерекшеленеді. Олардан айырмашылығы, тауарлы-материалдық қорлар объектілері толығымен бір өндірістік цикл кезінде тұтынылады, оның барысында олар бастапқы материалды-табиғи түрін өзгертеді, материалдық ресурстардың басқа түріне (аяқталмаған өндіріс немесе дайын өнім) айналады. Кейінгі өндірістік циклдарды жүзеге асыру үшін оларды сатып алу, жинақтау және қайта өңдеуге шығару бойынша операциялардың масштабтық ауқымын анықтайтын бастапқы түрінде жаңа, ұқсас материалдық ресурстар қажет.

Осыған байланысты кәсіпорындар технологиялық, ағымдағы және резервтік қорларды жасайды. Мұндай қорларды құру - материалдық-техникалық жабдықтау жүйесінің қауіпсіздігін, оның кепілі және икемді жұмысын қамтамасыз ететін факторлар бар. Түгендеуді ынталандыру - бұл олардың теріс

деңгейінің (тапшылықтың) құны. Материалдық ресурстардың жетіспеушілігі (жеткіліксіздігі) болған кезде олардың жағымсыз әсерін арттыру мақсатында келтірілген шығындардың үш түрі бар:

- тапсырысты орындамау шығындары;
- сатылымның жоғалуына байланысты шығындар;
- клиенттің жоғалуымен байланысты шығындар.

Материалдық ресурстар, кәсіпорын активтерінің басқа түрлерінен айырмашылығы, қалыпқа келтірілген, бұл тауарлық-материалдық қорларды басқару жүйесінің алғышарты болып табылады. Жеткізу көлемі мен мерзімі, сақтау орындарындағы қалдықтар, өндіріске жіберу, өндіріс циклінің ұзақтығы нормаланған. Тауарлы-материалдық қорларды құру көбінесе қарызға алынған үлкен инвестицияларды талап етеді, сондықтан да кәсіпорынның қаржылық саясатын анықтайтын және тұтастай өндірістік қызмет деңгейіне әсер ететін факторлардың бірі болып табылады. Барлық айтылғандардан, кәсіпорындағы материалдық ресурстар ерекше назар мен басқаруды қажет етеді. Материалдық ресурстарды басқарудың негізгі міндеттері:

- жүргізудің, есепке алудың дұрыстығын белгілеу;
- қорлардың сақталу орындарында болуы және олардың қозғалысы туралы нақты ақпарат алу, қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- оларды өндіруге тұтынудың есептелген стандарттарының негізділігі;
- қаржы ресурстарын жұмылдыру үшін экономикалық субъект үшін қажет емес материалдық ресурстарды анықтау және іске асыру.

Қойылған міндеттерге қол жеткізу бухгалтерлік есеп пен талдаудың әр түрлі түрлерінде көрініс табуға арналған біртекті операцияларды жүзеге асырумен байланысты, бұл оларды басқару процесін экономикалық жұмыстың ауыр бағыттарының біріне айналдырады. Материалдық ресурстардың біртектілігі мен әртүрлілігі оларды экономистердің практикалық қызметінде қолданылатын әр түрлі критерийлер бойынша жіктеуді қажет етеді. Өндірістік процестегі рөлі мен мақсаты бойынша материалдық ресурстар ХҚЕС-ке сәйкес бухгалтерлік есеп шоттары мен қосалқы шоттары бойынша жіктеледі, ал техникалық сипаттамалары мен қасиеттеріне сәйкес номенклатураны жасау мақсатында оларды есепке алу топтарына, топшаларға, нақты атауларға бөледі.

Нақты өзіндік құнын анықтау сызбасы 1-суретте көрсетілген.

Нақты өзіндік құн
Запасты алуға кеткен шығындар
Жабдықтаушылардан несиеге алынған қорлар бойынша пайыздады өтеу
Үстеме бағасы
Жабдықтаушы ұйымдарға төленген сыйақылар
Тауарлы биржалардың құны
Кедендік төлемдер

Сурет 1. Ақылы түрде сатып алынған қорлардың өзіндік құнын анықтау сызбасы

Тауарлы-материалдық қорларды сатып алу шығындарына сатып алу бағасы, импорттық баждар, салықтар, жеткізілім, өңдеу және активті сатып алуға тікелей байланысты басқа шығындар кіреді.

Өңдеу шығындарына еңбек шығындары, тұрақты және өзгермелі үстеме шығындар, шикізатты дайын өнімге қайта өңдеуге арналған өндірістік шығындар жатады. Айнымалы шығындар өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты және қалыпты өндіріс процесінде пайда болған материалдық және еңбек шығындарын қосады. Тұрақты шығындар өндіріс көлемінің өзгеруімен іс жүзінде өзгеріссіз қалады және ғимараттарды, жабдықтарды ұстауға, амортизациялық аударымдар мен әкімшілік шығыстарға кететін шығындарды қамтиды.

Басқа шығындар, мысалы, белгілі бір тұтынушыларға арналған өнімді жасау кезінде, тауарлы-материалдық құндылықтардың құнына қосылады.

Тауарлы-материалдық құндылықтарды сатып алудың нақты шығындарына мыналар кіреді:

- жеткізушіге (сатушыға) шартқа сәйкес төленген сомалар;
- тауарлы-материалдық қорларды сатып алуға байланысты ақпараттық-консультациялық қызметтер үшін кәсіпорындарға төленген сомалар;
- кедендік төлемдер;
- тауарлық-материалдық құндылықтар сатып алынған делдал ұйымға төленетін төлемдер;
- тауарлы-материалдық запастарды сатып алуға және оларды пайдалану орнына жеткізу шығындары, оның ішінде сақтандыру шығындары.

Тауарлы-материалдық қорларды есепті кезеңнің аяғында бағалау, олардың орташа құны бойынша зейнеткерлікке шыққан кезде қорларды бағалаудың қабылданған әдісіне байланысты жүргізіледі.

Тауарлы-материалдық қорларды сатудың ең төменгі құны бойынша әдіс бойынша бағалау.

Жоғарыда анықталғандай, Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есеп пен есептіліктің ұлттық және халықаралық стандарттарына сәйкес тауарлық-материалдық қорлар өзіндік құн мен таза өткізу құнының ең төменгі бағасымен бағаланады [2, 63 б].

Тауарлы-материалдық қорлардың үш түрі бар: материалдар (оның ішінде шикізат, компоненттер және отын); өндіріс кезеңіндегі тауарлар (аяқталмаған өндіріс) және дайын өнім. Белгіленген мақсатына байланысты олар келесі 3 санатқа бөлінеді:

- 1) кәсіпорынның логистикалық жүйесінің бір бөлігінен екінші бөлігіне ауысатын технологиялық (өтпелі) қорлар;
- 2) бір жеткізу партиясының көлемімен құрылған ағымдағы (циклдік) қорлар;
- 3) материалдық ресурстардың белгілі бір түріне сұраныстың немесе ұсыныстың күтілетін өзгеруі кезінде құрылған резерв (қауіпсіздік немесе «буфер»).

Материалдық ресурстардың бұл бөлімі көбінесе талдау мақсатында қолданылады. Менеджменттің теориясы мен практикасында олардың

классификациясын келесідей етіп көрсетуге болады. Олардың әрқайсысына мінездеме берейік. Шикізат және негізгі материалдар - жаңа өнімдерді жасауға тікелей қатысатын, оның құрамына материалдық тұрғыдан кіретін және оның негізін анықтайтын заттар. Бұл жағдайда шикізат өндіруші өнеркәсіптің немесе ауыл шаруашылығының өнімі болып табылатын осындай негізгі материалдар болып саналады.

Жартылай фабрикаттар дегеніміз - белгілі бір кезеңде өңделген немесе қайта бөлінген және осы кәсіпорында одан әрі өңдеуге арналған заттар. Одан кейінгі операцияларда дайын өнім шығарылады;

Компонентті бөлшектер де дайын өнімге кіреді және әр түрлі жеткізушілерден құрастыруға жеткізілетін болашақ дайын өнімнің бөлек бөліктерін білдіреді.

Көмекші материалдар тікелей дайын өнімге кірмейді, оның негізін құрмайды. Бұл заттар не негізгі материалдардың өзгеруіне ықпал етеді - олар олардың сапасын, сыртқы түрін жақсартады, зақымданудан қорғайды немесе өндіріс процесінің қалыпты өтуін қамтамасыз етеді;

Жанармай өзінің ерекше салмағына байланысты жеке топ ретінде бөлінеді.

ХҚЕС (IFRS) 2-ге сәйкес қорларға сатып алынған және қайта сатуға арналған тауарлар жатады. Бұған, мысалы, сатушы сатып алған тауарлар немесе жерді және қайта сатуға арналған басқа мүлік жатады. Тауарлық-материалдық қорларға сонымен қатар компания өндірген дайын және өндірістегі өндіріс өнімдері кіреді және өндірістік процесте одан әрі пайдалануға арналған шикізат пен материалдар кіреді [3].

Осылайша, түгендеу туралы жалпы түсінік алуға болады:

- резервтер дегеніміз:

а) шикізаттың, материалдардың, сатып алынған жартылай фабрикаттар мен компоненттердің, құрылымдар мен бөлшектердің, отынның, ыдыстардың және контейнер материалдарының, қосалқы бөлшектердің, жұмыстар мен қызметтерді өндіруде немесе орындауда пайдалануға арналған басқа материалдар қорлары;

б) аяқталмаған өндіріс;

в) ұйымның қызметі барысында сатуға арналған дайын өнім, тауарлар.

Өндіріс процесінде еңбек объектілерінің рөлін орындайтын материалдық құралдар оған бір рет қатысады және олардың барлығын ауыстырады.

Акциялар шамадан тыс болмауы керек, әйтпесе оларды құруға жұмсалған қаражат белсенді емес болады, сондықтан оларды басқа шаруашылық операцияларды жүзеге асыруға пайдалану мүмкін емес. Басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде нақты қорлардың белгіленген стандарттарға сәйкестігін үнемі қадағалап, түзетіп отыру керек. Тауарлық-материалдық қорларды есепке алудың келесі негізгі міндеттері бар:

- олардың уақытылы және толық орналастырылуын, сақтау орындарындағы қауіпсіздікті бақылау;

- олардың қозғалысы үшін барлық операцияларды уақытылы және толық құжаттау;

- көлік және сатып алу шығындарын және жиналған қорлардың нақты құнын дұрыс анықтау;
- қойма қорларының жағдайын бақылау;
- ішкі ресурстарды жұмылдыру үшін субъектке қажет емес материалдық қорларды анықтау және іске асыру;
- оларды сақтау орындарындағы қорлардың қалдығы мен қозғалысы туралы нақты ақпарат алу.

Өндіріс процесінде материалдар әртүрлі жолмен есепке алынады. Олардың кейбіреулері өндіріс процесінде толығымен жұмсалады (шикізаттар, материалдар, компоненттер, жартылай фабрикаттар және т.б.), қалғандары тек пішінін өзгертеді (майлау материалдары, лактар, бояулар), ал қалғандары өнімге ешқандай сыртқы өзгеріссіз енгізіледі (қосалқы бөлшектер бөлшектер), төртіншісі - бұйымдарды өндіруге үлес қосады және олардың массалық немесе химиялық құрамына кіреді (құралдар, арнайы киімдер және т.б.). Материалдарды негізгі және қосалқы деп бөлу шартты болып табылады, өйткені ол әртүрлі материалдарда бір материалды қолдану көлеміне, технологияның сипатына және басқа факторларға байланысты. Мысалы, технологиялық мақсаттағы электр станциясындағы отын негізгі материал болып табылады, ал қазандық зауытында өндірістік үй-жайларды жылытуға арналған қосалқы материал. Бухгалтерлік есепте көмекші материалдарды бөлу кейбір жағдайларда тек белгілі бір технологиялық процесі бар белгілі бір кәсіпорында ғана мүмкін болады. Әрбір шот үшін шаруашылық жүргізуші субъектілер қосалқы шоттардың және материалды есепке алу үшін аналитикалық шоттардың қажетті санын аша алады.

Сонымен қатар, осы кәсіпорынға жатпайтын материалдар жеке топтарға бөлініп, баланстан тыс шоттарда есепке алынады [3].

Қорыта келгенде, тауарлы-материалдық қорлардың экономикалық объектінің қызмет ету процесінде маңызы зор, оларды оның негізі деп айтуға болады. Тауарлы-материалдық қорлардың актив ретіндегі қозғалысы ұйым қызметінің нәтижелерін бағалауда шешуші болып табылады.

Тауарлы-материалдық қорлар айналым қаражаттарына жатады, өйткені өндіріс циклі кезінде олар ақша қаражаттарына айналу мүмкіндігіне ие болады, яғни олар табыс әкеледі және бұл әр шаруашылық субъектісінің мақсаты болып табылады.

Тауарлы-материалдық қорлар рентабельділік, ырғақтылық және өтімділік көрсеткіштерінің бірі болып табылатындығын ескеру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Әлиев М.К., Алтынбеков М.А. Кәсіпорындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыру. –Астана: КазУЭФМТ. 2015 – 188 б.
- 2 Акимова Б.Ж., Тулешова Г.К., Сапарбаева С.С. Продвинутый финансовый учет: Учебное пособие. -Алматы: Экономика, 2016-232с.
- 3 ХҚЕС (IFRS) 2 «Босалқылар» // www.oline.zakon.kz